
5. "נברא חיים חדשים, חיים בריאים"

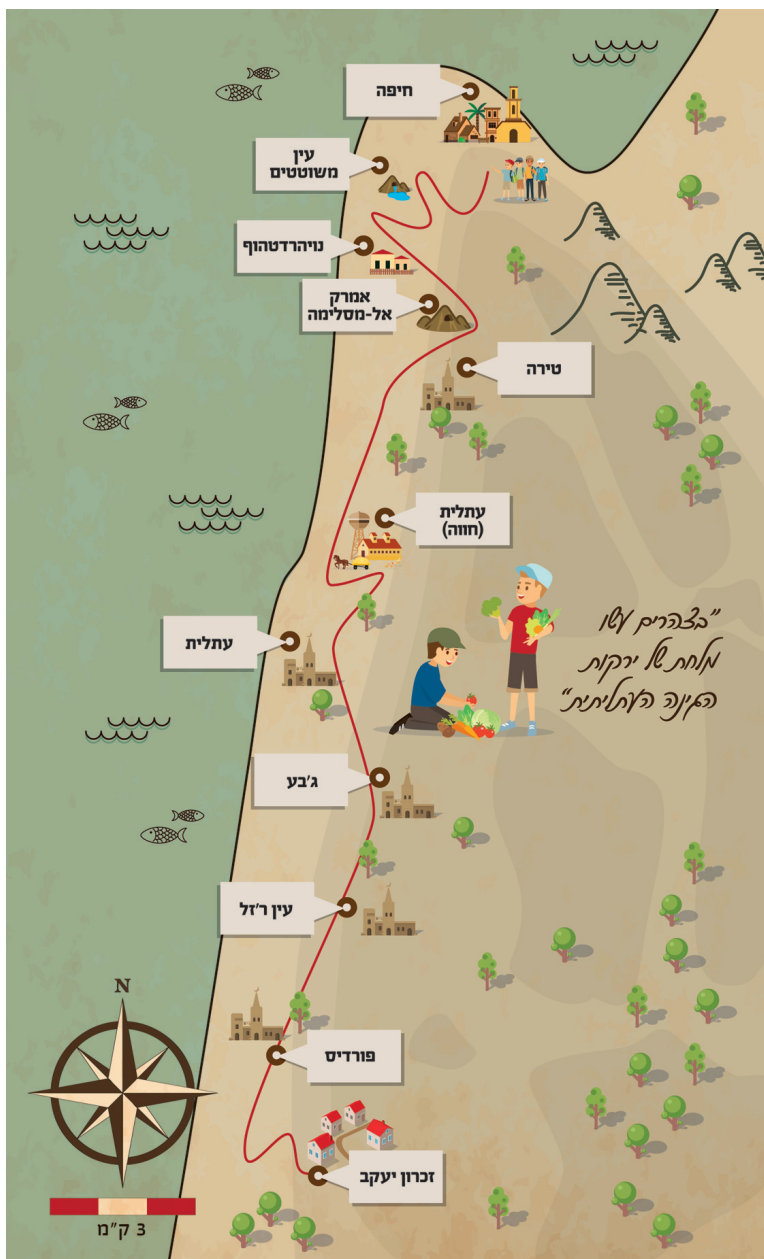
טיול אגודת המשוטטים מחיפה לזכרון יעקב, 1916

קבוצת המטיילים מכבי בירושלים, אותה תיארונו בפרק קודם, נועדה לצעירים בוגרים, בגיל 20 ויותר. קבוצה ראשונה של בני נוער משוטטים, תלמידי כיתות ז' עד ט', פעלה בחיפה בשנים 1916-1919. היוזמה הייתה של המורה פנחס כהן, והמניעים היו חינוכיים. לימים התאחדה הקבוצה עם קבוצת תלמידי גימנסיה הרצליה ביפו, לתנועת הנוער הסתדרות הצופים העבריים.

אגודת המשוטטים חיפה נוסדה במאי 1916, ולאחר מספר טיולים קצרים בסביבות הכרמל הם יצאו לטיול ארוך ראשון – מחיפה לזכרון יעקב. פנחס כהן תיעד את הפעילות הקבוצה ביומן, ומתוכו מובא תיאור הטיול:

הטיול לזכרון יעקב – סוכות התרע"ז

ביום ב' [16.10.1916], 5 בבוקר היו כל המשוטטים מוכנים לפני בית כהן [פנחס כהן], 12 במספר. בזמן המועד יצאו. עלו בדרך קצרה על הכרמל ובדרך העולה לדליה הלכו הלאה עד שבאו למקום ששביל אחד נפרד ימינה ומוביל לטירה. הלכו בו. בתחילתו השביל טוב אך אחר כך הולך והולך תלול. זרוע אבנים וסלעים. אחרי רדתם את ההר באו לפני כף בשם אמרק-אל-מסלימה [כיום מצוק מערת

עובדיה]. שם נחו וסעדו. מראה יפה משם. מערה גדולה, כפולה. אחרי חצי שעה הלכו הלאה. עברו את טירה. כפר ערבי גדול ועשיר מוקף חורשות זיתים. הלכו בדרך ולפעמים קצרוה דרך שדות.

לבסוף בשעה 9 הגיעו לעתלית [חוות הניסיונות החקלאיים]. שם עשו תה, ואחר כך נחו. בצהרים עשו מלחת [כנראה סלט] של ירקות הגינה העתליתית. באמצע הארוחה בא חבר אחד, יחזקאל רבניקה מזכרון יעקב. בזכרון קבלו את המכתב של הוועד אולם הדטום [לוח הזמנים] של הטיול לא היה רשום עליו. על כן לא ידעו מתי ללכת לקראתנו. הוא נסע בכוונה להודיע אולי פה יודעים על דבר הטיול. מכיוון שכך נענו החברים ברוב דעות ללכת לזכרון. החבר דוכנר ושני הוכסלרים מאנו [סירבו] להיספח עלינו והם הושבו לחיפה. מסרו על ידם שיודיעו להורי החברים כי הלכו לזכרון. גם החבר יצחק ארמן הושב אחר כך.

לפני עזבו את עתלית ביאר לנו האגרונום מר פינברג את כל הסידור של התחנה, באור רחב ומעניין. בשעה שתיים יצאנו את עתלית ללכת זכרונה. בחרנו בדרך הקצרה ולא בדרך העגלות. עברו על הכפר ג'בעון לרגלי הכרמל [כיום, ממזרח לגבע כרמל], שתינו שם מים והלכנו הלאה. חברים אחדים סבלו מההנעלה הרעה. בערב אחרי דרך ארוכה באו החברים עייפים ויגעים זכרונה. לקראתם יצאו חברי המשוטטים אשר בזכרון. אולם בני זכרון לא קבלו את חברינו בסבר פנים יפות. קשה היה להשיג מקומות בשבילם. הזכרונים התענינו מעט מאוד בחברינו. החלטנו להישאר שמה עוד יום תמים בחשבנו לטייל בלווית בחורי זכרון. הם גם הבטיחו לערך נשף לכבודנו, אולם כל זה לא התקיים ממעוט הרצון וההתייחסות הבלתי יפה שהתייחסו אלינו.

בדרך כלל עלה טיול זה והביקור במושבה זו יפה, אלמלא אדישות קבלת הפנים. בכל זאת נשארו עוד יום בזכרון ובקרנו אחר הצהריים את הספריה של תחנת הנסיונות של עתלית. הארון אפלרוט הואיל בטובו להראות לנו ולהסביר לנו כל דבר והחברים מצאו עניין רב בביקור זה. עוד באותו בוקר בקרו כל המשוטטים את פרדסו של החבר רבניקר עם בריכתו הנהדרה. הביקור של המשוטטים עשה בכל זאת רושם על הזכרונות ודוקא על הזקנים והצעירות יותר מאשר על הצעירים. עובדה מעציבה!

באותו יום בקרו כל המשוטטים בלוויית צעירים אחדים זכרונות את יקבי המושבה. מנהל היקב הוביל אותנו בכל אולמי היקב והראה לנו את כל מסתוריו.

ביום המחרת, בשעה 4 בבוקר יצאו המשוטטים את זכרון. אחד מהם, אליהו קפר חלה בקדחת והוכרח לעלות על סוס אחד החברים המלווים. ההליכה הייתה מהירה וטובה. האוויר קריר ומבריא. ליד הכפר עין גזל [כיום – בין עין איילה לעופר] אכלו את ארוחת הבוקר. אחר כך הלכו עד ג'בעה. שם השיגו עגלה שהלכה לחיפה ובה שלחו את החבר אליהו קפר שהקדחת גברה עליו. בג'בעה שתו החברים ומהרו ללכת לעתלית. שם אכלו את ארוחת הצהריים והלכו הלאה. בכלל המרש [הצעדה] הזה היה מהיר מאוד ובלי הפסקות. בעתלית נפרדו החברים הזכרונות שלוו אותנו וישובו. בדרך מעתלית עברו את המושבה הגרמנית שלפני טירה [נויהרדטהוף, כיום בשטח מפעל חישולי הכרמל], נחו שם קצת ואחר כך הלכו אל עמק של עין שיח. שם הלכו במרש מהיר. במעיין הראשון שתו וכן גם בשני וכשעלו אל ראש ההר וראו את העיר שלפניהם החלו לרקד משמחה.

בשעה 4 אחרי הצהריים הגיעו לחיפה.

יש להעיר: התכנית בדבר הבישול של הבשר בעתלית לא התקימה. במקרים שונים וקלים שקרו עבדו הרוקחים [מגישי עזרה ראשונה] מ. נורמן וד. פרימורגן ומילאו את חובתם באמונה. טיול זה הראה על נחיצות הגדלת בית המרקחת [כנראה, תיק עזרה ראשונה]. הורי החברים לא העירו ולא גערו בבניהם על שהתאחרו יותר מהזמן שהודענו להם וזה הראה גם כן את האמון שלהם בנו.¹

פנחס כהן

פנחס כהן נולד בשנת 1887 בזכרון יעקב, ובגיל תשע עבר עם הוריו להתגורר במטולה.² כאן למד בבית הספר העברי, אצל המורה יצחק אפשטיין. אפשטיין היה בין המחנכים שאימצו את רעיונות הפדגוגיה הטבעית, עליה כתב:

השיטה הטבעית מהי?

השיטה הטבעית באה להורות את כל ענפי הדעת כמעט בעזרתם של כל חושי הילדים, וביחוד של חוש הראות והמשיש, ואינה מסתמכת על בינתם וזכרונם בלבד [...]. כללו של דבר, השיטה הטבעית מביאה את הלמוד לידי מעשה ולא למדרש לבד, לידי תנועה וחיים, ולא לאותיות מתות הנקראות מעל הספר. בה ילמדו הכול על פה ולא רק מתוך ספרים. היא מורידה את הספר מעל כסא כבודו

1 תיאור הטיול והציטוט בכותרת מתוך: ארכיון יד טבנקין, 11-3/111/1, תיקים אישיים עמנואל יפה, חוברת: "מתוך פנקס הפרוטוקולים של אסיפות הועד של אגודת המשוטטים".

2 יעקב שורר, פנחס כהן מייסד אגודת המשוטטים, בתוך: גבריאל ברקאי ואלי שילר (עורכים), נופי ארץ ישראל, ספר עזריה אלון. הוצאת אריאל, 2000. עמודים 171-177.

ועושה אותו טפל בבית הספר. הספר בא רק לחזק את ידיעות הילד ולקבוע בזכרונו מה שראה בעיניו, נגע בידיו ושמע באוזניו.³

בהמשך למד פנחס כהן בתיכון שבבית הספר החקלאי במקווה ישראל. בשנת 1907 עבר להתגורר בחיפה וייסד בה את בית הספר היסודי העברי הראשון. בשנים 1911 עד 1914 שהה בברלין, גרמניה, שם למד אגרונומיה, במכון החקלאי האוניברסיטאי. אין לנו עדות ישירה שנחשף בשנים אלה לתנועת המשוטטים הגרמנית (המתוארת בפרקים קודמים) שהתהוותה באותם שנים בקרב הצעירים בגרמניה, אולם השימוש שעשה בשם "משוטטים" מצביע שהדבר אפשרי.

בשנת 1914 חזר לחיפה, והתקבל לעבוד כמורה לחקלאות ולטבע בבית הספר הריאלי. בעבודתו כמורה המשיך את דרכו של מורהו אפשטיין. כך העיד עליו דוד בנבנישתי, שהיה לימים שותפו בפעילות אגודת המשוטטים הבוגרים: "הוא לימד לא רק בין כותלי בית הספר, אלא היה יוצא עם תלמידיו לשטח, שוטט אתם בהרים ובעמקים, לך איתם על יד מעיינות, במערות ובאפיקי הנחלים."⁴

אגודת המשוטטים

אגודת המשוטטים נוסדה על ידי המורה פנחס כהן בחיפה ב־19 במאי 1916.⁵ החניכים היו תלמידי הכיתות ז' עד ט', שהיו אז

3 "השיטה הטבעית מהי" בתוך: יצחק אפשטיין, מחקרים, הוצאת קהלת, 1947. עמודים 3-18.

4 בנבנישתי דוד, משאלוניקי לירושלים ספר שני. הוצאת ועד עדת הספרדים, 1984. עמוד 199.

5 פנקס הפרוטוקולים, שם.

הכיתות העליונות בבית הספר. הדבר נעשה בברכת מנהל בית הספר, ארתור בירם, שלימים היה בין מייסדי הגדנ"ע, וכן בהסכמת הורי התלמידים. מטרת האגודה הייתה: "הכרת הארץ; לפתח בלב חבריה את הרגש החברותי ולהרגילים לסדר ומשמעת". בנוסף, הם אימצו את הסיסמה "נשמה בריאה בגוף בריא" והוסיפו ש"לתכלית זו תכלול האגודה את הספורט והרוח כאחד".

מכאן ניתן להסיק שהטיולים שילכו לשיטתם ארבעה יעדים, שלושה מהם מצאנו גם בהתארגנויות קודמות של נוער מטייל: קבוצה חברתית, חינוך אזרחי ופעילות גופנית. היעד הרביעי, הכרת הארץ, מופיע כאן לראשונה, ונתייחס אליו בהמשך.

יומיים לאחר הייסוד, בחופשת ל"ג בעומר שנת תרע"ו (מאי 1916), נערך הטיול הראשון. בטיול זה הם טיפסו מחיפה תחתית לכרמל, משם ירדו מערבה דרך נחל שיח עד חוף הים, וחזרו לאורך החוף אל העיר, שהייתה אז באזור העיר התחתית של ימינו.

על פי פנקס הפרוטוקולים, בתוך השנה הראשונה הצטרפו לאגודה 54 חניכים, שישה מהם הורחקו בשל עבירות משמעת (עמוד 14 בפנקס). כל שישה חניכים התארגנו כקבוצה, ומספר קבוצות יחד התארגנו כפלוגה, שהייתה המסגרת המטיילת יחד. נראה שבשיאה היו באגודה שתיים עד שלוש פלוגות.

הקפדה על משמעת

באגודה נשמרה משמעת קפדנית. בתקנות נקבע שחבר "שחטא בדיבור שפתיים או עבר על פקודת מצביאו, איבד את זכותו להשתתף פעם אחת בטיול", ולאחר עבירה שלישית הוא יורחק מהאגודה. כבר לאחר הטיול הראשון העמיד פנחס כהן שניים

מהתלמידים למשפט החברים, על כך "שהפריעו את הסדר בטיוול ולא שמעו בקולו".

כעבור חודש, לאחר שמספר חניכים לא הגיעו למפגש שנועד לקריאת שירים ורחיצה בים, נזף כהן בקבוצה:

ההתלהבות הראשונה כבר עברה ובטלה ועתה מורגשת איזו רשלנות מצד החברים. הפרעת הסדר והמשמעת דומה לרמיסת היקר והקדוש של האגודה ברגליים. אם משמעת אין, גם אגודה אין. אי אפשר לנו לעבור בשתיקה על המאורע של אתמול⁶.

אנקדוטה מיוחדת מופיעה בפרוטוקולים ממפגשם ב-29 בנובמבר 1918: "מר כהן מציע לאסור על המשוטטים לשאת בשעת הפעולות שעוני יד, מפני שהחברים מרוכזים בשעון ואינם יכולים להשתתף בראוי בפעולות" (שם). נראה כי הטכנולוגיה היוותה אתגר לעוסקים בחינוך כבר אז.

שם הקבוצה: צופים או משוטטים

זאב וילנאי, לימים חתן פרס ישראל (לשנת 1982) בתחום הקניית ידיעת הארץ, היה אחד החניכים בקבוצת המשוטטים. בזיכרונותיו הוא כתב:

ביוזמתו של מורנו, פנחס כהן, הקמנו את אגודת "המשוטטים" במטרה להכיר את סביבתנו על כל פרטיה. התווכחנו על שם האגודה והיו שהציעו את השם "הצופים", כפי שנהגו במקומות אחרים. אולם הרוב, שהיו חובבי לכת, לא הסכימו

לשם זה. לא רצינו להיות צופים על מרחבי סביבתנו אלא משוטטים בכל שביליה ואתריה, מסתוריה ופינותיה. וניצחו המשוטטים את הצופים.⁷

נראה כי הבינו את המילה "צופים" במשמעות מתכוננים בלבד, ולא במשמעות המלאה של scout – מרגלים, חוקרים ואוספים מידע (כפי שכבר הוזכר). הפעלים צפ"ה ושו"ט מוזכרים במקרא. צפה במשמעות של הסתכלות, כגון: "וישא הנער הצפה את עיניו וירא והנה עם רב הלכים מדרך אחריו" (שמואל ב', י"ג 34). שוט מופיע במשמעות תנועה במרחב, למשל: "שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה" (ירמיהו ה' 1).

הכרת הארץ – ידיעת הארץ

כפי שמוזכר בתיאור לעיל, בטיול שולבה פעילות של היכרות עם המקומות שבהם ביקרו המשוטטים. הפעילות כללה העברת מידע והסברה על המקום מפי מומחים מאנשי המקום – חוות הניסיונות החקלאיים בעתלית והיקב בזכרון יעקב.

המונחים הכרת הארץ וידיעת הארץ, בהקשר של ארץ ישראל, הופיעו לראשונה במחצית המאה ה-19. היו אלה חוקרים מתחומי מדעי החברה והטבע, אשר כתבו ספרי מידע על ארץ ישראל. הראשון שבהם היה יהוסף שוורץ, שכתב ספר בשם "תבואות הארץ" בשנת 1845. בהקדמה לספר הוא כתב: "הלא נאמר 'והבאתי אותם וידעו את הארץ'". הנה מוכח שגם ידיעת הארץ מעלה וזכות היא".⁸

7 זאב וילנאי, ואהבת לארצך כמוך, הוצאת כרטא, 1975. עמוד 20.

8 טימי בן יוסף, "ידיעת הארץ כתחום חינוכי בתרבות הציונית", עבודה לתואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2003. עמוד 8.

חוקרים מסכימים כי התפתחות ידיעת הארץ קשורה להתעוררות הלאומית הציונית. אחד המאפיינים המגדירים את הלאום (כל לאום) הוא הטריטוריה. ידיעת הארץ שירתה את הציונות בכך שחשפה והגדירה את ארץ ישראל כטריטוריה של הלאום הציוני. חינוך לידיעת הארץ, כחלק מהחינוך הלאומי, החל בתכניות הלימודים של בתי הספר העבריים, במיוחד במסגרת לימודי המולדת והגיאוגרפיה, כבר עם היווסדם בשלהי המאה ה-19. חוג המשוטטים של פנחס כהן בחיפה היה הגילוי הראשון של חינוך לידיעת הארץ במסגרת שמחוץ לבתי הספר. לאחר מלחמת העולם הראשונה הופיעה ידיעת הארץ גם במסגרות החינוך למבוגרים (יורחב בפרק בהמשך).⁹

מלבד פעולות ההסברה במהלך הטיוול עסקו המשוטטים בידיעת הארץ גם בשיחות, כפי שהעיד זאב וילנאי:

היה למשוטטים כעין מועדון, מעון צנוע בן חדר קטן סמוך למושבה הגרמנית, ברחוב הגפן של ימינו. מדי פעם התאספנו בו ומורנו בראש. פעם אחת הציע, שכל משוטט יכין שיחה על נושא הקשור בסביבתו. אני הכינתי שיחה על עץ החרוב, שאהבתי במיוחד. שיחתי זו הייתה הרצאתי הראשונה בחיי, שלדאבוני לא עברה בהצלחה. המבטים הקונדסים של חברי וחיוכי הצחוק של חברותי בלבלו אותי ושיחתי נכשלה.¹⁰

עין משוטטים, ועוד טיולים

בשני המקורות, פנקס המשוטטים וספרו של זאב וילנאי, מוזכרים טיולים נוספים בסביבות הכרמל. בהם לינה בליל שישי במרומי

9 שם, עמודים 8-10 ועמוד 89.

10 וילנאי, עמוד 20.

הכרמל, בקרבת הכפר כבאביר. לשם כך בנו המשוטטים אוהל משמיכות ובילו את זמנם בסיורים בסביבת המאהל. בשבת באו ההורים לבקר במחנה.

בנחל שיח שבכרמל קיים מעיין בשם עין משוטטים. שמו הערבי היה אום אלפרג', מעיין הישועה, ושמו העברי נקבע בידי זאב וילנאי, כשהיה חבר בוועדת השמות הממלכתית. לפי עדותו של וילנאי הוא בחר בשם זה להנצחת אגודת המשוטטים, שכן המעיין היה אחד המקומות האהובים עליהם ואליו טיילו פעמים רבות.¹¹ טיולים נוספים היו אל מגזר הכרמליתים בקרן הכרמל וירידה אל מערת אליהו, טיול לאורכו של נחל הקישון וטיול אל הכפרים הדרוזיים עספיה ודליה שבכרמל.

עין משוטטים בנחל שיח בכרמל.
(צילום: גיל גרטל, 2016)

האיחוד אל הצופים

בראשית שנת 1919 נוצר קשר בין אגודת המשוטטים בחיפה לאגודת ההתעמלות של תלמידי גימנסיה הרצליה ביפו (יורחב בפרק בהמשך). ב-6 באפריל נערכה ישיבה משותפת לנציגי האגודות, ובה נקבע: "היות ושתי האגודות עובדות ברוח אחת ולפי מטרות דומות, מן הראוי היה שתתאחדנה".¹²

עם האיחוד נקבע להתארגנות החדשה השם – צופים, וזוהי ראשיתה של תנועת הנוער הצופים העבריים. כבר בסוף אפריל 1919 השתמשו המשוטטים בשםם החדש:

בי"ז אייר [17 במאי 1919] תימלאנה שלוש שנים למיום היווסד אגודתנו. חייבים אנו לחוג את היום הזה כיאות לצופים. כל חברי הוועד בדעה אחת, שצריך לערוך טיול ביום זה.¹³

12 פנקס המשוטטים, שם. עמוד 31.

13 שם, עמוד 32. ההדגשה במילה צופים – במקור.